

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Filosofijos institutas

Donatas Jokubauskas

Filosofijos studijų programa
Bakalauro darbas

***Philosophia perennis* samprata Stasio Šalkauskio filosofijoje**

Darbo vadovas: prof. Naglis Kardelis

Vilnius 2022

Santrauka

Šiame darbe analizuojama XX a. Lietuvos mąstytojo Stasio Šalkauskio *philosophia perennis* samprata. Darbe bandoma iš pirminių šaltinių rekonstruoti S. Šalkauskio postuluojamus amžinosios filosofijos principus, kurie pilnai nebuvo išskleisti paties autoriaus. Darbe bandoma apžvelgti S. Šalkauskio suprantamą filosofijos reikšmę ir jos santykį su žmogaus gyvenimu. *Philosophia perennis* pamatinius principus siekiama rekonstruoti per plačiau paties S. Šalkauskio apmąstytas filosofijos temas. Šalkauskis didelį dėmesį savo filosofijai skyrė teoriniam proto ir praktinio veikimo apmąstymui, todėl jo amžinosios filosofijos samprata pasirodo jo plėtojamos kultūros filosofijos, logokratijos, pasaulėžiūros sampratos ir pačios filosofijos prigimtinio sintetiškumo apmąstymuose. Nors, deja, S. Šalkauskis nepaliko išbaigto filosofijos kūrinio korpuso, tačiau jo pradėtas vystyti filosofijos projektas yra nuoseklus dalyvavimas amžinosios filosofijos sampratoje, papildant ją originaliai apmąstytu santykiu tarp filosofijos ir žmogaus gyvenimo. Darbe siekiama parodyti S. Šalkauskio postuluojamo *philosophia perennis* projekto kontūrus ir pagrindinius elementus.

Summary

This bachelor work analyzes the concept of *philosophia perennis* by the 20th century Lithuanian thinker Stasys Šalkauskis. This bachelor work tries to reconstruct from primary sources the principles of *philosophia perennis* postulated by S. Šalkauskis, which were not fully unfolded by the author himself. This work tries to review S. Šalkauskis view on the relation between philosophy and human life. The basic principles of *philosophia perennis* are aimed to reconstruct on the basis of the philosophical topics that S. Šalkauskis himself has considered in more detail. Šalkauskis paid great attention to the theoretical reflection of reason and practical action, therefore his conception of eternal philosophy appears in his reflections on the philosophy of culture, logocracy, concept of worldview and the synthetic nature of philosophy itself. Although, S. Šalkauskis did not leave the completed corpus of works of his philosophy, the philosophical project he started to develop is a consistent participation in the concept of *philosophia perennis*, supplementing it with the thought-out relationship between philosophy and human life. The aim of the work is to show the outlines and main elements of the *philosophia perennis* project postulated by S. Šalkauskis.

Turinys

Santrauka.....	2
Summary	3
Turinys	4
Įvadas	5
1. Filosofijos visuotinumas	6
1.1. Filosofijos mokslas	10
1.2. Kultūra ir filosofinė tradicija	13
2. Sintezės svarba S. Šalkauskio filosofijoje	17
2.2. Priešybių sintezė	19
2.3. Hylemorfizmo reikšmė.....	23
3. Logokratija	25
3.2. Gyvenimo filosofija	27
Išvados	31
Literatūros sąrašas	32

Ivadas

Stasys Šalkauskis (g. 1886) yra dvidešimtojo amžiaus pirmosios pusės lietuvių filosofas, kuris kūrė ir mąstė aristotelinės ir tomistinės filosofinių tradicijų šviesoje. S. Šalkauskio filosofijai būdingas sistemiškas mąstymas, nors savo išbaigtos filosofinės sistemos nespėjo pabaigti (Sverdiolas, 2012, 267). Šalkauskis nepaliko išbaigto filosofinių kūrinių korpuso, tačiau jo filosofinio projekto užmojis siekė apmąstyti visas žmogiško gyvenimo sritis. Jo pateiktoje kultūros filosofijos sampratoje galima atpažinti gamtos ir religijos filosofijų matmenis, o pasaulėžiūriniai ar tarpdisciplininiai darbai leidžia atpažinti jo plėtojamą filosofijos sampratą. Nors S. Šalkauskis priklauso tomistinei filosofijos kryptčiai, kadangi plačiai naudojami aristotelinėmis ir tomistinėmis kategorijomis, visgi nebūtų tikslu jį vadinti metafiziku, greičiau gyvenimo filosofu, nes būtų apmąsto pirmiausia iš žmogaus gyvenimo perspektyvos.

Taigi S. Šalkauskio filosofijos samprata ir jos reikšmė pirmiausia yra apmąstoma santykyje su žmogumi ir kultūra. S. Šalkauskis savo darbuose postuluoja amžinosios filosofijos principą kaip bendražmogišką filosofijos projektą ir savo sistemą sieja su tomistinės filosofijos tradicija. Visgi, nors Šalkauskio filosofija remiasi neoscholastine tradicija, jo filosofijos reikšmės apmąstymas išsiskiria originalia išsklaida santykyje su gyvenimu ir kultūra. S. Šalkauskis nepateikė sistemiškai suformuluotos *philosophia perennis* sampratos, tačiau daugelyje savo kūrinių tai įvardija kaip siektiną filosofijos išskaidą. Todėl šio darbo uždavinys yra išrinkti, apžvelgti ir pateikti organišką S. Šalkauskio postuluotą amžinosios filosofijos principų sampratą ir įvardinti pagrindinius jos elementus. Darbe bus bandoma rekonstruoti S. Šalkauskio pradėtą formuluoti, tačiau sistemiškai neišplėtotą *philosophia perennis* principų sistemą.

Šiame darbe ginama tezė: Stasys Šalkauskis pagilina *philosophia perennis* sampratą apmąstydamas ją kultūros šviesoje.

S. Šalkauskio filosofija dažniausiai yra analizuojama tautiškumo, kultūros filosofijos, pedagogikos ir ugdymo klausimais. Filosofas Arūnas Sverdiolas, parengęs visų S. Šalkauskio raštų leidimus, yra apžvelgęs ir apmąstęs S. Šalkauskio filosofijos skirtingas temas. Visgi mokslinių darbų apie S. Šalkauskio bendrą filosofijos projektą yra mažai. Todėl šiame darbe daugiausia remiuosi pirminiais šaltiniais, Šalkauskio inauguracinėmis kalbomis (1921; 1922; 1923), „Ateitininkų ideologija“ (1933). Šių kūrinių analizę papildau kitais autoriaus veikalais, kuriuose glaustai minima *philosophia perennis* samprata.

1. Filosofijos visuotinumas

Philosophia perennis samprata yra dažnai minima tomistinės filosofijos tradicijoje. 1879 metais išleistoje enciklikoje popiežius Leonas XII tomizmą įvardijo kaip tikrąją katalikiškąją filosofiją – *philosophia perennis*. Tomizmas buvo laikomas užbaigta, amžina filosofija, kuri atsako į esminius būties klausimus. Vėliau, neotomizmo suklestėjimo laikotarpiu buvo pabrėžiamas tomizmo atvirumas ir plėtotės galimybės (O'Meara, 2020). Ši filosofinė samprata tapatinama su Aristotelio ir Tomo Akviniečio filosofijomis. Jacques'as Maritainas, XX a. mąstytojas, sako, kad Aristotelio ir Tomo Akviniečio filosofijų principai yra filosofijos vytimosi pagrindas (Maritain, *Progress and Philosophy*). Pasak J. Maritaino šios filosofijos yra vertos *philosophia perennis* titulo dėl iš prigimtinės proto gebos kylančio sistemiškumo (Maritain, 1947, 76). Visgi, tomistinėje tradicijoje *philosophia perennis* yra suprantama kaip sistema, kuri filosofijos istorijoje išlaiko savo aktualumą tiesos pažinimo kontekste. Amžinoji filosofija yra ta, kuri atremia laiko išbandymą. Tačiau Stasys Šalkauskis, išskirdamas jos pagrindinius elementus ir įvardindamas pamatinius principus, šią amžinosios filosofijos sampratą apmąsto giliau. S. Šalkauskis *philosophia perennis* apmąsto kultūros filosofijos perspektyvoje sistemingai nužymėdamas jos pavidalą.

Primum vivere deinde philosophari – pirmiau gyventi, paskui gyventi. Tokia ištara Šalkauskis pradeda savo inauguracinę kalbą Kauno aukštuosiuose kursuose 1921 metais. Išsyk galima pastebėti, kad gyvenimas yra pirmesnis nei filosofija. Gyvenimo sąvoka yra centrinė jo kūryboje. Gyvenimas yra pamatiškesnis už filosofiją, kadangi pati filosofija yra žmogaus gyvenimo apraiška. Kadangi žmogus turėdamas tam tikrą prigimtį turi ir tam tikrus siektinus gyvenimo uždavinius, kurie seka iš pačios žmogiškosios prigimties. Todėl laisvam ir tikslingam savo prigimties išpildymui yra reikalingas siektino uždavinio suvokimas. Taigi, tam, kad tikslingai veiktume, pirmiausia turime pažinti, vadinasi, kaip Šalkauskis ir siūlo, reikia apversti minėtąjį posakį ir *primum philosophari*, kad *deinde vivere*.

Dar iki filosofijos žmogus gyvena sveiko proto apsprendžiamas. Filosofija tik vėliau pasirodo, kaip aukštesnis žinojimas, nes ji siekia giliausio pradų pažinimo. Todėl sveiko proto ir filosofijos sritys išsiskiria – sveikas protas kyla iš tiesioginio susidūrimo su realybe, o filosofija neišauga iš sveiko proto nuostatų, bet proto pastangomis siekia pažinti tolimiausias realybės priežastis ir pradus. Visgi, sveikas protas ir filosofija nėra iš principo prieštaroje, nors gilesnis filosofijos pažinimas gali taisyti sveiko proto nuostatas, tačiau yra įmanoma jų darna.

Jacques'as Maritainas, XX-ojo amžiaus prancūzų mąstytojas, svarstydamas apie filosofinio ir paprasto žinojimo santykį tvirtina, kad prieš kažką pažindami moksliskai, pirmiau pažįstame netobulu būdu. Jis tvirtina, kad paprastas žinojimas, kuris būdingas sveikam protui, kyla iš prigimtinio proto

nuovokos (Maritain, 1975, 94). Tai visiems žmonėms būdinga žinojimo geba, kadangi ji kyla iš proto prigimties. Visgi, Maritainas sako, kad sveiko proto žinojimas yra netobulas ne tiesos verte, bet pažinimo būdu, tai reiškia, kad sveiko proto tikrybės nėra menkiausiai pagrįstos nei mokslo tikrybės. Filosofija, kaip mokslas, turi būti grindžiama ne sveiko proto autoritetu, bet proto akivaizdumu. Todėl filosofiją galima laikyti tobulesnę už sveiką protą, kaip kokio nors dalyko tobulesnis būvis: „Filosofija yra aukštesnė už sveiką protą, kaip tobulas arba „mokslinis“ tikro pažinimo stovis yra aukštesnis už to pat pažinimo netobulą arba „paprastą“ stovį. Tačiau sveikas protas gali atsitiktinai spręsti apie filosofiją“ (Maritain, 1975, 99). Todėl teisingai Šalkauskis pabrėžia, kad filosofija, kaip žmogiška veikla, kelia gyvenimą į aukštesnį sąmoningumo lygį, neapribodama žmogaus sąmoningumo tik sveiko proto nuovoka, bet ieškodama pamatinių gyvenimo pradų, priežasčių ir elementų.

Šalkauskis sako, kad žmogaus racionalumas pasireiškia tiesos pasiilgime. Žmogus pasiilgsta tiesos ir trokšta visą gyvenimą suderinti su taja tiesa. Šiame kontekste filosofija turi didelės reikšmės žmogaus gyvenime: „Ką galima žinoti apie tai žmogaus proto šviesoje, atsako mums filosofija, steigdamosi suimti tiesą į sąmoningai suorganizuotą sistemą“ (Šalkauskis, 1990, 35). Taip kaip iš prigimties kylantis sveiko proto sprendimas yra natūralus kiekvienam žmogui, taip filosofija yra visuotinai reikalinga suorganizuoti kiekvieno žmogaus pasaulėvaizdį.

Žmogui yra būdinga kelti visumos klausimus siekiant atrasti tiesą. Kiekvienas turi troškimą pažinti, todėl kiekvienam žmogui yra būdinga tam tikra filosofija. Galima būtų laikyti, kad kiekvienas esame filosofai, vieni geresni, kiti blogesni, tačiau nėra žmonių, kurie neturėtų gyvenimo filosofijos. Kadangi kiekvienas žmogus iš prigimties yra linkęs užsiimti filosofija ir formuoja tam tikrą filosofinę sistemą. Filosofija, kuri kelia žmogaus sąmoningumo laipsnį, turi reikšmės žmogaus nusistatymams gyvenime. Bet koks nusistatymas įvyksta per valią. Valiojimo sistema priklauso doros sričiai (gėrio siekimui), o doros sritis yra susijusi su proto sritimi, kadangi pirmiau yra gėrio atpažinimas, o paskui seka gėrio siekimas. Protas ir valia, pagrindinės žmogaus galios, yra neperskiriamos savo veikime. Valiojimas visada yra lydimas proto motyvavimo. Aukščiausias sąmoningumo laipsnis suteikia žmogui didžiausią laisvę. Todėl filosofija yra reikalinga žmogaus gyvenimui, nes būdama įsipareigojusi tiesai, filosofija daro žmogų laisvesnį. Tačiau ne tik idėja formuoja gyvenimą, tačiau ir gyvenimas veikia idėją. Šie skirtingų krypčių priežastiniai vektoriai susikerta žmoguje. Todėl žmoguje filosofija ir gyvenimas yra savitarpio ryšyje. Šį gyvenimo principą galima matyti skirtingų filosofų sistemose, kuriose atsispindi to laikmečio ar aplinkos įtakos, kurios drumsčia sistemos grynumą. Filosofinės minties grynumą visada veikia žmogaus gyvenimiškasis pradas, kuris tam tikra prasme varžo minties laisvę. Šalkauskis sako, kad tikslas (nepaisant to, kad iki galo nepasiekiamas) yra tada, kai mintis, nepaveikta gyvenimo aplinkybių, laisvintų gyvenimą proto nurodymais.

Istorijoje Šalkauskis mato tokį filosofijos progresą – intelektualinis ir kultūrinis vystymasis vis labiau išsivaduoja nuo gyvenimo įtakos. Taip filosofija tampa vis labiau prisidedanti prie pažangos: „Tačiau nepavergta neprotingam gyvenimui filosofijos mintis skelbia mums ne tik tai, kas yra, bet ir tai, kas privalo būti. Ji nuosaikiai įvertina tikrumą, kelia aikštėn jos ydas ir trūkumus ir rodo kelią naujai pažangai“ (Šalkauskis, 1990, 37). Čia reikėtų paminėti, kad pažanga, kurią stebime istorijoje vyksta ne pačioje filosofijoje, tačiau gyvenime, kiekvienas istorijoje įvykęs proveržis buvo susietas su filosofiniu judesiu, pažanga visada vykdavo vedama idėjų. Kuo idėjos buvo grynesnės, mažiau paveiktos gyvenimo aplinkybių, tuo jų poveikis gyvenimui buvo gilesnis. Taigi, filosofija arba mintis visada yra gyvenimo pažangos akstinas.

Šalkauskio filosofiją, dėl išskirtinio nusikreipimo į praktinį gyvenimą, galima laikyti ideologinio ir pedagoginio pobūdžio. Šalkauskio filosofinės nuostatos visuomet nukreiptos į praktiką, t. y. nukreiptos į įgyvendinimą. Šalkauskis ideologijos terminą vartoja plačiausia etimologine prasme, t. y. idėjų mokslas ir išpažinimas, kuris pasirodo kaip žmogaus idealas. Ideologija Šalkauskiui pirmiausia yra idėjų visuma, kuri sueina į darnią visumą – pasaulėžiūrą. Pasaulėžiūra visuomet pirmiausia siejama su asmens pasaulio suvokimu. Todėl ir ideologija yra pirmiausia asmens reikalas, žmogus susiformuoja tam tikrą žiūrą į pasaulį, atranda tam tikrus gyvenimo orientyrus ir nusistato tai, kas yra siektina.

Filosofija yra pasaulėžiūrinis mokslas, kadangi ji užklausia visumą – *universum*. Pasaulėvaizdis kyla iš juslinės aplinkos patirties, kai vaizduotės ir juslių pagalba susidaromas vaizdas apie pasaulį. Tuo tarpu pasaulėžiūra yra žiūra į pasaulį, kuri savo objektą ima kaip visumą. Pasaulis yra suprantamas kaip vieningas objektas, kai keliama klausimai apie pasaulio priežastis. Pasaulėvaizdis su pasaulėžiūra yra susiję kaip vaizdinys su sąvoka. Vaizdinys yra juslinės patirties išdava, o sąvoka – proto darbo rezultatas. Pasaulėvaizdis užklausia, koks yra pasaulis, o pasaulėžiūra klausia, kas yra pasaulis. Pasaulėvaizdžio pagrindas yra vaizdiniai, o pasaulėžiūros – sąvokos. Pasaulėžiūra taip pat kaip ir filosofija turi ir teorinę ir praktinę puses. Teorinė pasaulėžiūros pusė klausia apie tai, kas yra pasaulis, o praktinė klausia apie gyvenimą, apie žmogišką veikimą pasaulyje. Žmogiškas veikimas yra užklauiamas, kadangi tik žmogui yra būdingas pasaulėžiūros turėjimas, gyvūnams būdingas tik pasaulėvaizdis.

Filosofija savo turiniu apima visą pasaulėžiūros plotą, tačiau tik tai, kas gali būti mokslinio pažinimo ir įsitikrinimo objektu. Todėl filosofija yra pasaulėžiūros mokslas arba mokslinga pasaulėžiūra. Filosofija siekia, kad kuo daugiau pasaulėžiūros sudarytų įsitikrinimai. Šalkauskis sako: „Filosofija stengiasi pasaulėžiūrą išstobulinti mokslo priemonėmis, t. y. praplėsti joje mokslingų įsitikrinimų plotą ir paskui suvesti juos į vieną organingą visumą“ (Šalkauskis, 1990, 69).

Pasaulėžiūra gali būti ištobulinta filosofijos mokslo priemonėmis. Tačiau, kadangi žmogaus protas yra ribotas, todėl pasaulėžiūroje visuomet išliks ir svyravimų, ir įsitikinimų.

Kiekvienam žmogui būdinga turėti pasaulėžiūrą, tačiau mažai ištobulintos pasaulėžiūros turinį didžiąja dalimi sudaro nuomonės ir įsitikinimai. Todėl filosofija siekia svyravimus palenkti į žinojimą ir plėsti mokslinį žinojimą. Žmogus nesiekiantis mokslinio akivaizdaus žinojimo, neišvengiamai remsis filosofinėmis sistemomis, tačiau jos bus protinė atrama ne įsitikrinimu, bet įsitikinimu.

Taigi, pasak Šalkauskį, filosofija yra pasaulėžiūros mokslas *par excellence*. Todėl Šalkauskis filosofijai kelia ne tik teorinius, tačiau ir praktinius uždavinius. Filosofija nesibaigia ten, kur baigiasi teorija, tačiau savo conceptualiniu platumu turi būti visuotina, t. y. apimti gyvenimą kuo didesne apimtimi: „[...] teinant vien sveiko proto nurodymais, turėsime pripažinti, jog ta filosofijos sistema labiausiai atitiks tikros pasaulėžiūros reikalavimus, kuri apims visą pasaulėžiūros plotą, t. y. pasaulio bei gyvenimo visumą; kuri patenkins visus žmogaus prigimties reikalavimus, t. y. proto, valios ir jausmų reikalavimus, kuri bus žmogaus minties ištisos istorijos, bet ne mados padaras; kuri bus pagaminta ne vieno žmogaus, bet bus ištisų kartų kūrinys, ir kuri, kas svarbiausia, apims tiesą ne vienu kuriuo atžvilgiu, bet iš visų pusių ir dargi vienijančiais atžvilgiais. Tokia filosofija yra ne diletantiškai asmeniška, bet mokyklinė; ne siaurai vienašalė, bet integralinė, ne laikina, bet trunkanti per amžius“ (Šalkauskis, 1990, 71). Filosofijos visuotinumas buvo apmąstytas ir Augustino, kuris matė, kad filosofija neturi būti atsieta nuo žmogaus gyvenimo, bet kelti sąmoningumą ir tobulinti gyvenimą: „Ar rasi suprasti, jog žinojimas – jau aukštesnis ir tikresnis gyvenimas, nes žinoti gali tik suprantantysis? O ką gi reiškia supratimas, jei ne aukštesnį ir tobulesnį gyvenimą pačioje proto šviesoje? Dėl to, jei neklystu, labiau už gyvenimą įvertinai ne ką kitą, kaip gyvenimą, geresnį už bet kokį kitą gyvenimą“ (Augustinas, 2001, 62-63). Taigi, filosofija yra integrali kiekvieno žmogaus pasaulėžiūroje, nes kiekvienam žmogui būdinga prigimtinis proto veiklumas.

1.1. Filosofijos mokslas

Šalkauskis apmąstydamas filosofijos reikšmę žmogaus gyvenimo platume pabrėžia, kad filosofija pirmiausia yra mokslas. Kiekvienam žmogui būdingas prigimtinio proto žinojimas, tačiau tai ne žinojimas iš akivaizdumo, bet iš nuovokos ar autoriteto. Nepaisant to, visa žinių visuma žmogaus gyvenime formuojasi kaip pasaulėžiūra. Šalkauskis laiko siektinu dalyku, kad kuo didesnę pasaulėžiūros dalį sudarytų įsitikinimai, paremti moksliniu akivaizdumu. Todėl Šalkauskis nemažai skiria dėmesio pačios filosofijos, kaip mokslo, išskaidai.

Išminčiai pasiekti sveiko proto neužtenka, nors filosofija ir naudojasi ta pačia proto galia. Šalkauskis sveiką protą laiko tik vidutiniu protu, todėl jis nėra galutinis žmogaus proto galių išsiskleidimas. Būtent filosofija, kaip refleksyvus mąstymas, yra aukštesnis proto lygmuo. Žinoma, filosofija gali paklysti labiau nei sveikas protas, tačiau taip pat turi galimybę pasiekti gilesnį žinojimą, kuris sveikam protui yra neprieinamas. „Taigi išminties meilė, deranti filosofijai, reikalauja tokios žmogaus proto disciplinos, kuri per refleksyvinį mąstymą kelia jį į aukščiausią sąmoningumo laipsnį“ (Šalkauskis, 1990, 31).

Bet koks mokslas turi materialinį ir formalųjį objektus. Materialusis objektas yra tai, ką mokslas tiria, o formalusis objektas yra būdas arba metodas, kuriuo tyrinėjamas materialusis objektas. Taigi filosofijos materialusis objektas yra viskas, kas gali būti pažinta. Tačiau materialusis objektas nėra rūšinis skirtumas, kuris skiria filosofijos mokslą nuo kitų mokslų. Šis skirtumas yra metode arba atžvilgyje, kuriuo filosofija siekia pažinimo. Filosofija visuomet siekia pažinti tolimiausias, pirmutines ir visuotines dalykų priežastis, o filosofijos tiriamas pasaulis pirmiausia pasirodo gamtoje ir žmoguje.

Šalkauskis pastebi, kad gali atsitikti taip, kad gamtos mokslų ir filosofijos materialieji tyrimo objektai sutaps, tokiu atveju filosofija ir mokslas eina iš skirtingų to paties kelio galių. Kiekvienas dalykas turi tam tikrą priežastį grandinę – kuo priežastis artimesnė dalykui, tuo ji konkretesnė/paskiresnė, o tolimiausia priežastis yra universaliausia, visuotiniausia. Tarpinės grandys, priklausomai, kuriam galui jos yra artimesnės, priskiriamos paskirybių arba visumos mokslui. Visgi, griežtos ribos tarp materialųjų mokslo ir filosofijos objektų brėžti nepavyksta, greičiau esti persidengimas ir vyksta skirtingas objekto tyrimas, tiek mokslinis, tiek filosofinis. Panašiai esti ir žmogaus sielos tyrimuose, eksperimentinė arba tiriamoji psichologija, kuri tiria artimesnes žmogaus sąmonės veiklų priežastis, atsiskiria nuo spekuliatyvosios psichologijos, kuri kaip filosofijos disciplina siekia pažinti tolimiausias žmogiškojo veikimo priežastis.

Filosofija turi jai priklausančių tyrinėjimo objektų, kurie nėra tiesiogiai susiję su specialiaisiais mokslais, bet kaip tyrimo objektas priklauso tik filosofijos mokslui. Tai yra paties pažįstančiojo proto tyrimas subjekto ir objekto bei tiesos pažinimo perspektyvoje. Iš šios srities ir yra išsivysčiusios dvi didžiausios filosofijos tyrimų sritys: epistemologija ir ontologija. Reikėtų paminėti, kad Šalkauskis neišskiria logikos, kadangi ją laiko epistemologijos dalimi: „[...] logika yra toji pažinimo mokslo dalis arba filosofinė disciplina, kuri domisi formaliniu pažinimo taisyklumu. Trumpai tariant, logika yra formalinis taisyklingo pažinimo mokslas“ (Šalkauskis, 2005, 238). O doros dalykuose filosofija siekia pažinimo etikos ir teodicėjos disciplinose, o estetikoje siekiamas grožio pažinimas. Kadangi bendriausia prasme filosofija siekia pažinti būtį, tai ir filosofijos kryptis galime skirti pagal būties modusus. Tiesos sričiai galime priskirti epistemologiją ir ontologiją, gėrio sričiai etiką ir teodicėją (blogio problema) ir grožio sričiai estetiką.

Šalkauskis filosofijos mokslą, kuris savo etimologine kilme yra surištas su išminties samprata, glaudžiai sieja su sintezės būtinumu: „Išmintis nesitenkina atskirų dalykų žinojimu. Jai rūpi ne tiek vienų ar kitų įvykių pažinimas, kiek suglaudimas pažinių viseto organingon vienybėn, arba sintezėn“ (Šalkauskis, 1990, 33). Šalkauskis pastebi, kad specialiesiems mokslams yra būdingas analitiškumas, tuo tarpu filosofija iš prigimties yra linkusi į sintezę: „Filosofija, kaip ir pats žmogaus protas, iš pagrindo yra sintezinimo pajėga, nors ji nėra kiek ir neniekina analizės“ (Šalkauskis, 1990, 33). Filosofijoje analizė eina kaip priemonė sintezei (ši spekuliatyvų dėsningumą galima atpažinti kitomis sąvokomis – bet kokia dekonstrukcija turi užsibaigti konstrukcija). Filosofija, naudodamasi patirtimi, peržengia jusliškai pažįstamą lauką ir protu siekia ten, kur jausmas nepasiekia. Tokiame veikime protas sintetindamas siekia objektyvumo turėdamas kaip orientyrus logiką ir realią pasaulio tvarką. Filosofija siekdama pažinti tolimiausias priežastis yra proto ėjimas nuo analizės prie sintezės. Filosofija naudojami tiek analizės, tiek sintezės metodai.

Specialieji mokslai negali daryti visuotinių išvadų, o filosofija darydama visuotinas išvadas turi jas suderinti su specialiujų mokslų pasiekimais, nes konkretūs ir bendri sprendimai apie daiktus negali būti prieštaringi. Taigi filosofija yra bendras ir visuotinas mokslas, kuris kelia žmogaus sąmoningumo laipsnį, siekiantis pažinti per pirmines ir visuotinas priežastis pažinių objektų visumą. Šalkauskis filosofiją įvardina kaip mokslą, tačiau skirtingą nuo kitų mokslų savo rūšiniu skirtumu – bendrumu ir visuotinumu. „Iš čion turime atminti, jog filosofija, kaip mokslas apskritai, yra sistemingai suorganizuota visuma objektyviai aiškių ir apibendrintų teigimų, arba pažinčių, kylančių tiesioginiu arba netiesioginiu būdu iš tyrinėjamojo objekto prigimties ir priežastingai aiškinančių jo buvimo ir veikimo dėsnius“ (Šalkauskis, 1990, 43). Šalkauskiui filosofija yra bendras ir visuotinas mokslas, nes kelia žmogaus sąmoningumą ir siekia pažinti pažinių objektų visumą iš pirmųjų ir visuotinių priežasčių. Filosofija yra kitų specialiujų mokslų pagrindas, nes teikia jiems teorinius

gnosiloginius pagrindus, ir taip pat filosofija yra kitų mokslų „lubos“, kadangi filosofija siekia pažinti pačias tolimiausias esinių buvimo priežastis ir dėsnius. Šia prasme filosofija turi galios suimti į tam tikrą visumą visas spekuliatyvias ir specialias žinias į tam tikrą žinojimo sistemą arba pasaulėžiūrą. Pranas Kuraitis, dvidešimtojo amžiaus pradžios lietuvių filosofas, savo straipsnyje „Tauta ir jos filosofija“ pabrėžia, kad filosofijai yra svarbu neužsidaryti tik teoriniuose svarstymuose apie pasaulėžiūrą, kadangi pasaulėžiūriniai klausimai yra tiesiogiai susiję su žmogaus veikimu gyvenime: „Jei kartais leidžiamasi mokslinėje filosofijoje ir kiek toliau, būtent į plačiųjų ir giliųjų pasaulėžiūros klausimų svarstymą, tai betgi paprastai neįsisąmoninama esminio sąryšio su visu žmogaus gyvenimu, taigi ir su nemoksline sveiko proto filosofija“ (Kuraitis, 1990, 61). Filosofija, pasak P. Kuraičio, filosofija neturėtų būti savimi tenkinąs idėjų pasaulis, kuris yra atsisiejęs nuo gyvenimo, tačiau turėtų suprasti savo esminį mokslinio pažinimo sąryšį su visu žmogaus gyvenimu ir visa realybe (Kuraitis, 1990, 62). Filosofija siekia suformuoti vientisą žinojimo sistemą apie pasaulį.

Teorinis filosofijos bendrumas teikia pažinimo kaip tokio pagrindus, o praktinis filosofijos bendrumas moko taisyklingai protauti ir pažinti daiktus. „Taigi, kaip galime dabar matyti, filosofijai pritinka visuotinio žymė todėl, kad ji stengiasi susekti visuotinąsias daiktų priežastis ir suvesti jas į sintetinę visumą“ (Šalkauskis, 1990, 46). Filosofija savo prigimtimi yra teorinės ir praktinės pasaulėžiūros mokslas, nes savo objektu turi tikrovės visumą. Filosofijai svarbu pažinti pasaulio ir gyvenimo dėsnius, todėl tai – pagrindo mokslas.

1.2. Kultūra ir filosofinė tradicija

Stasio Šalkauskio filosofijoje didelę reikšmę turi kultūros samprata. Visgi, Šalkauskio filosofinis užmojis buvo apmąstyti gamtos, kultūros ir religijos filosofijas kaip visą tikrovę apimančią triadą. Tačiau Šalkauskis spėjo parašyti veikalą tik apie kultūros filosofiją. Gamtos ir religijos filosofijų tomui liko tik suplanuoti, tačiau nerealizuoti (Šalkauskis, 1993, 440). Todėl kultūros filosofija yra vienintelė dalis iš minimos triados, kurioje galima įžvelgti tam tikras sampratas apie gamtos ir religijos dalis. Šiame skyrelyje trumpai bus apžvelgta Šalkauskio kultūros filosofijos pagrindiniai bruožai bei kultūros ryšys su gamta ir religija.

S. Šalkauskio filosofija savo apimtimi yra apspręsta tikslingumo, filosofo gamtos samprata yra palenкта kultūrai, o kultūra religijai. Šalkauskis numato tam tikrą pažangą, kuri susijusi su tikrovės prigimtimi. Gamtos prigimtis tobulumas yra išpildomas per kultūrinį žmogaus veikimą gamtiniais objektams suteikiant naują formą. Tuo tarpu kultūra neišsemia žmogiškųjų tikslų, kadangi kultūra visada lieka susieta su materialumu, o žmogiškieji tikslai viršija materialiąją tikrovę, todėl kultūra išsipildo religijoje, kai kultūros objektai yra palenkiami dieviškiems dalykams. Religijoje kultūra yra išlaisvinama nuo prigimtinio susietumu su materialumu ir yra susiejama su dieviškąja tikrove. Iš tiesų religijoje tam tikru būdu dalyvauja ir gamta, ir kultūra, tačiau jau kitokioje visumoje, kadangi religijoje dalyvauja ir žmonės, ir naudojami materialūs dalykai, žmogiški dirbiniai. Gamta ir kultūra dalyvauja religijoje nauju būdu, tobulesniu būdu, nes religijos tikslai yra tobulesni nei gamtos ar kultūros.

Juozas Girnius kalbėdamas apie Šalkauskio kultūros sampratą pabrėžia, kad centrinis momentas yra būtent žmogaus materialus ir dvasinis gyvenimas: „Šalkauskio kultūros filosofija faktiškai atspindi visą jo žmogaus filosofiją, nes kultūros problemos sprendžiamos ryšium tiek su gamta, tiek su Dievu. Žmogus palenkia gamtą savo prigimčiai, o šią privalo palenkti savo aukštesnei esmei“ (Girnius, 1993, 39). Nei gamtos, nei kultūros idealas negali patenkinti ir išpildyti žmogiškosios prigimties, tam reikia religinių idealų. Kultūros idealai neperžengia žmogaus prigimties, jie esti žmogiško veikimo horizonte, todėl negali patenkinti žmogiško troškimo peržengti savąją prigimtį. Tam reikalingi dieviški idealai, kurie savo prigimtimi kyla ne iš žmogaus, o iš to, kas peržengia žmogiškąją prigimtį ir tai, kas gali ją patobulinti ir išpildyti. „Religija yra gyvenimą ir kultūrą vainikuojanti viršūnė“ (Girnius, 1993, 40).

Šalkauskis kalbėdamas apie religiją ir jos dalyvavimą žmogaus gyvenime pateikia originalų žinojimo ir tikėjimo sąryšingumą. Pasak Šalkauskio, pasaulėžiūrą sudaro nuomonės, įsitikinimai ir įsitikrinimai (Šalkauskis, 1990, 62). Nuomonė yra netobulas žinojimo stovis, kai protas neįstengia

apsispręsti. Įsitikinimas yra proto apsisprendimas neakivaizdžiuose dalykuose valios veiksmu ir autoriteto motyvu. Įsitikrinimas yra proto apsisprendimas tiesioginiu ar netiesioginiu dalyko akivaizdumu. Taigi, svyravimai gimdo nuomones, įsitikinimai – tikėjimą, o įsitikrinimai – žinojimą. Tačiau gali būti dvi pažinimo linkmės, kai pradėdami nuo svyravimo einame prie sąmoningo žinojimo, kuris būdamas sistemingai sutvarkytas turi mokslo formą. Antroji pažinimo linkmė yra kai dalykai nėra akivaizdūs, kai jie nepažinūs vien tik proto šviesa. Todėl protui reikalingas valios įsitraukimas apsisprendžiant remiantis autoritetu (šiuo autoritetu gali būti ir intuicija). Kai autoritetas įgauna visuotinės reikšmės, tada tai galima vadinti religija, kadangi autoritetas yra absoliutus.

Šalkauskis teigia, kad esama dalykų, kurie peržengia žmogiškąjį pažinimą, todėl kiekvienam yra būdinga turėti įsitikinimų, tikėjimą. Tai, kas yra nesuvokiama, yra aukščiau proto, o kas yra neįmanoma – žemiau proto, todėl tai, kas nesuvokiama yra paslaptis, o tai kas neįmanoma – absurdas. Kas yra absurdiška – negali būti suprasta, nes stokoja tiesos, mūsų dvasia padaryta tiesai pasisavinti, ten, kur esama neįmanomo dalyko, protui trūksta mąstomo objekto. Taigi, religinė paslaptis yra nesuvokiama, o prietarų teisingumas yra neįmanomas. Todėl tobulinti pasaulėžiūrą galima dvejomis mokslo pažinimo linkmėmis. Įsitikinimas apsireiškia kaip tikėjimas, todėl organizuota tikėjimo sistema yra išpildoma teologijoje. Teologija pasirodo kaip mokslas, kuris suorganizuoja ir tarpusavyje suderina tikėjimu turimus įsitikinimus. Tuo tarpu įsitikrinimas, kuris pasireiškia kaip žinojimas, organizuota sistema, pasirodo filosofijoje. Taigi tik filosofija gali išstbulinti mokslingąją pasaulėžiūros pusę, kuri remiasi ne autoritetu, bet proto akivaizdumu.

Šalkauskis kabėdamas apie proto akivaizdumu paremtą supratimą kultūros srityje pabrėžia kultūros istoriškumo svarbą. Jis įvardina du pagrindinius kultūros dėmenis, kurie dalyvauja žmogaus suvokime ir dalyvaujant kultūrinėje veikloje: “[...] filosofijos srityje suprasti reiškia suderinti tam tikra prasme statinę ir dinaminę filosofinės kultūros puses. Kai puola dinaminė filosofinės kultūros pusė, statinė jos pusė, arba istorinis filosofinės kultūros palikimas, lieka nesuprastas ir tinkamai neįvertintas“ (Šalkauskis, 1990, 54). Šalkauskis statinę filosofijos pusę laiko filosofinį palikimą, o dinaminę filosofijos pusę yra dabarties filosofinė kūryba. Dinaminė filosofijos pusė turi uždavinį nuolat skaitytis su filosofine tradicija. Supratimas yra savęs atradimas filosofijos tradicijoje, tai jau atrastos tiesos suradimas ir jos jungimas su kitomis tiesomis į vieningą sistemą. Taigi, filosofija visuomet yra tradicijoje, o buvimas tradicijos priešakyje reiškia suprasti filosofijos mokslo nueitą kelią. Jei dinaminis filosofijos aspektas (tradicijos interpretavimas ir naujumo ieškojimas) apmirs, tuomet ir statinė filosofijos pusė neteks savo reikšmės, nes nebus laikoma autoritetinga. Filosofinės idėjos nebus perimama tradicija, tačiau tik kažkieno pamąstymai, kurie dabarties filosofijai neturi turėti reikšmingos įtakos.

XX-ojo amžiaus mąstytojas, scholastas Etiennas Gilsonas savo darbe apie filosofinės patirties vienumą teigia, kad kiekvienas mąstytojas gali turėti savus pamatinius principus, tačiau, kai jie tampa sistemos pagrindu, sistema tampa determinuota. Sistema tampa savarankiška ta prasme, kad jos išvados nebėra priklausomos nuo filosofo, tačiau nuo jos pačios pamatinių principų. Tie patys principai visada ves prie tų pačių išvadų. Pati filosofija susideda iš filosofų nuasmenintų koncepcijų ir jų sąryšingumo, šis konceptų ir jų sąryšingumo istoriškumas yra pačios filosofijos istoriškumas.

Gilsonas atkreipia dėmesį į tai ką jau pastebėjo Plutarch'as, kad žmonių gyvenimuose galima atpažinti atsikartojančius įvykius. Jei įvykių atsikartojimą lemia neapibrėžtas skaičius elementų, tuomet likimas yra gausių sutapimų pagrindas, tačiau, jei šių elementų skaičius yra ribotas, tuomet įvykių sutapimas įvyksta dėl tų pačių agentų veikimo. Gilsonas šį aspektą iškelia vakarų filosofijos kontekste. Tai yra klausimas apie filosofijos istoriją. Imantis kokio nors autoriaus filosofijos pirmiausia yra apžvelgiama reikšmingi momentai filosofo gyvenime. Pavyzdžiui, Aristotelis buvo Platono mokinys, Aleksandro mokytojas, Augustinas buvo vyskupas, yra liudijimų apie Kanto organizuotumą ir punctualumą ir t. t. Gilsonas sako, kad net autoriaus bibliografija gali padėti suprasti jo filosofiją. Kiekviena reikšminga filosofinė mintis yra siejama su visu kūrinium, kuriame yra suformuluota. Tačiau tai dar tėra literatūros istorijos, o ne filosofijos istorijos darbo laukas. Kad būtų tinkamai suprastos konkrečios filosofinės idėjos, reikia jas atsieti nuo filosofinio organizmo, kuriam priklauso. Filosofinė sistema nėra apibrėžta savo pačios pagrindiniais principais ar bendra dvasia, tačiau filosofinė sistema yra sudaryta iš daugybės elementų, kurie patenka į struktūrą ir kartu determinuoja viso filosofinio organizmo individualumą. Tai, kas autoriaus nebuvo laikytina pamatiniu principu, tačiau yra sistemoje, nepriklauso konkrečiai filosofijai. Tie principai yra tai, kas išlieka po sistemos mirties. Galima nesutikti su Hėgelio ar Comto filosofija, tačiau negalime nematyti ten esančių dalinių tiesų ar adekvačių išvadų. Kiekviena filosofija yra save organizuojanti ir organizuojama vienas kitą ribojančių principų, kurie laiduoja individualų sistemos susietumą su realybe. Tai filosofijos istorijos kompetencija.

Filosofinių sistemų panašumas yra įmanomas, nes dvi sistemos gali supanašėti, jei viena yra kitos conceptualinis šaltinis. Tačiau, kai kažkas teisinga yra išsakyta kažkokioje sistemoje, filosofo mintis yra tik tiesos nešėja, bet ne tiesos šaltinis. Pavyzdžiui, po I. Kanto galime geriau įsisąmoninti kritikos reikšmę, kuri buvo reikšmingas dėmuo Kanto filosofijoje, tačiau pats kritikos teisingumas nekylo iš Kanto, bet iš savęs pačios, Kantas buvo tasai, kuris tai aiškiai artikuliuojo, jis tapo ne tiesos šaltiniu, bet tiesos nešėju (Gilson, 1950, 302-303).

Istorinis žvilgsnis negali būti reduktyvus. Kiekvieną filosofiją galima bandyti aiškinti per to laikmečio ekonomiką, politinę padėtį, socialinę visuomenės struktūrą, t. t., tačiau „pamatinis filosofijos istorijos išskleidimas yra pati filosofija“ (Gilson, 1950, 304). Filosofijos istorija susideda

ne iš skirtingų nuomonių, tačiau vidinio idėjų istoriškumo. Filosofija visada išliks istoriška, kadangi žmogaus protas turi savo istoriją, o filosofija egzistuoja prote. Pasauliui, kuris yra kintantis, yra taikomi pirmieji principai, kurie nėra istoriški, nes metafizinė realybės struktūra nesikeičia. Todėl *philosophia perennis* yra pačios filosofijos esmė – būti amžina, turėti nekintančių principų pagrindą ir tęstis laike tiek, kiek egzistuos žmogiškas protas (Gilson, 1950, 318).

Gilsonas amžinosios filosofijos projektą laiko atskleidžiantį filosofijos, kaip bendro žmogiško mąstymo, projektą ir turintį mokyklinį / scholastinį pobūdį. Filosofija, kaip projektas, yra ir besimokanti ir mokanti (Gilson, 1950, 55-57). Todėl Šalkauskis laiko siektinu dalyku dabartyje ugdyti dinaminę kultūros pusę, kad ji nuolat prilygtų statinei filosofijos pusei, t. y., kad nuolat būtų siekiama lygiuotis į tradiciją. Šalkauskio nuomone, filosofija, kaip bendras žmogiškosios proto pastangos projektas, gali būti pakeltas į aukštesnį lygį, jei yra sujungiamas visas nudirbtas filosofų darbas, o ne kas kartą yra pradedama neatsižvelgus į statinį filosofijos dėmenį.

2. Sintezės svarba S. Šalkauskio filosofijoje

Šalkauskiui filosofinės sintezės klausimas buvo aktualus ne tik teoriškai, tačiau kartu ir asmeniškai, kadangi jo intelektualinis brendimas yra surištas su rusų, lenkų, vokiečių ir prancūzų kalbomis, nes tai buvo pagrindinių filosofinių šaltinių kalbos. Kiekviena kultūra savyje talpina universalų turinį, kuris pasirodo per kalbą, o lietuvių kultūroje, kurioje dar nebuvo susiformavusios filosofinės tradicijos, reikėjo kurti tautos intelektualinį pamatą. Sintezės idėja turėjo didelės reikšmės Šalkauskio filosofijoje, nes kiekviena kultūra savaip buvo suvokusi ir apmąsčiusi universaliąsias idėjas. Todėl protinga yra atrinkti tai, kas universalu iš kiekvienos kultūros, ir sudėti tai į organišką sistemą, kuri būtų pagrindas lietuvių tautiniam kultūros vystymuisi, kuris būtų susietas ir nusikreipęs į universalų prasmų lauką.

Arūnas Sverdiolas pastebi Šalkauskio idėją apie dalyvavimą universalių idėjų apmąstyme tarpininkaujant kitoms kalboms, kurios turi gilesnę tradiciją: „Mūsų kultūra yra esmiškai keliakalbė ir tokia liks, tiksliau sakant, vis labiau tokia taps, o priešingu atveju tiesiog marginalizuosis ir stagnuos. Aukštosios kultūros atstovas turi skaityti tekstus ne viena kalba, gyventi keliuose stichijose tarsi savotiška kultūrinė amfibija“ (Sverdiolas, 2020, 13-14). Intelektualinis darbas nėra tik kitų kultūrų lietuvinimas, darymas lietuvių kultūrą vienakalbę, tačiau dalyvauti universaliame žmonijos idėjiniame lauke ir universalizuoti tautinę kultūrą ją turtinant bendražmogišku turiniu.

Teorinis sintezuojančios filosofijos apmąstymas buvo pagrindas lietuvių kultūros projekto kūrimui. Stasys Yla pastebi, kad sintezės idėja nebuvo išskirtinai Šalkauskio mintis, tačiau šios idėjos svarba buvo apmąstoma, kaip būtina lietuviškajai kultūrai ir kitų Šalkauskio amžininkų. Yla mini Adomą Jakštą, kuris buvo Šalkauskio bendramintis ir bendradarbis sintetinės kultūros projekte: „Šalkauskis ir Jakštas buvo žymiausi mūsų sintetikai. Jakšto sintezė nuėjo į platumas, Šalkauskio — siekė gilumą. Šalkauskis be Jakšto nebūtų radęs dirvos, parengtos pagilintam ir sistemingam minties skleidimui mūsų tautoje. „Visas Jakšto, kaip rašytojo, pašaukimas, Šalkauskio žodžiais, yra persunktas filosofine sinteze, kurios jis nėra niekados suformulavęs“ (t. p., 4). Šalkauskis, priešingai, buvo sintetikas formuluotojas“ (Yla, 1959).

Nors Jakštas nebuvo sistemingas mąstytojas, visgi jo mąstymas pasižymėjo filosofine sinteze. Todėl tautinę filosofijos sistemą sukurti ryžosi pats Šalkauskis. Pranas Dovydaitis rašė: „lietuvių tauta, kurdama savo meną ir literatūrą, neap-seis nekūrusi ir savos filosofijos. Dėl to negali būti klausimo. Tai rodo natūralus dvasinis tautos sveikumas, jos imlumas, jos kūrybinė galia.- Klausimas tik, kokie bus ryškieji to filosofinio darbe požymiai, kurioj įtakoj, kieno iš praeities ir dabarties galvotojų vadovaujamas eis tas darbas... ir kiek jis atitiks mūsų tautos dvasią bei galvojimo

palinkimus“ (Dovydaitis, apud. Yla, 1959). Visgi, Šalkauskio filosofinė kryptis kilo ne tik iš tautinės reikmės, bet ir iš paties Šalkauskio intelektualinio subrendimo.

Šalkauskiui pilnutinis sintetizmas buvo didžiausias filosofinis siektinumas. Tai pasirodo ir jo filosofinėse nuostatose: „Kad ir labiausiai klaidų sudarkytoje sistemoje visada galima atrasti tiesos dalį, kuri turi teigiamos reikšmės“ (Šalkauskis, apud. Girnius, 1993, 42). Taigi, iš to plaukia, kad jo filosofinėje sistemoje yra svetimas dogmatizmas ir kraštutinumas. Šalkauskio filosofinė nuostata visuomet suponuoja kraštutinumo atsisakymą ir sintetinį tiesos pobūdį. Filosofo tikslas yra atpažinti tiesą ir ją sudėti į darnią sistemą. Šalkauskio filosofijos sintetizmas – tai jungti tiesas į organingą visumą. Juozas Girnius Šalkauskio sintezės uždavinį formuluoja taip: „Vadovautis „sintetizmo dvasia“ – tai kraštutines priešybes nuveikti aukštesne vienybe“ (Girnius, 1993, 42).

Arūnas Sverdiolas pažymi, kad sintezė yra bendrasis Šalkauskio mąstymo principas. Pats Šalkauskis išskiria tris skirtingus tikrovės lygmenis: gamta, kultūra ir religija. Taigi, galimi atitinkamai trys žvilgsniai į tikrovę. Filosofijos uždavinys yra suderinti juos visus, atlikti sintezę: „Filosofija, kaip ir pats žmogaus protas, iš pagrindo yra sintezinimo pajėga <...>“ (Šalkauskis, apud. Sverdiolas, 2020, 16). J. Girnius taikliai pastebi, kad Šalkauskiui sintezės sąvoka yra sinoniminė tiesos sąvokai, kaip tiesos / vidurio keliui. Visgi, sintezė yra derinamų dalykų peržengimas, tai nėra vidurkis ar vidurys, tačiau abstrakcija universalumo linkme.

2.2. Priešybių sintezė

Stasio Šalkauskio filosofinis sistetizmas formavosi studijuojant Vladimiro Solovjovo ir vėliau Tomo Akviniečio filosofijas. V. Solovjovas, atstovaudamas rytietiškam misticizmui, Šalkauskį supažindino su platoniškosios minties išsklaida rytuose, su minties platumu ir kontempliatyvumu. Tuo tarpu studijuodamas Friburgo universitete Šalkauskis susipažino su aristotelizmo palikimu vakarietiškoje kultūroje. Aristoteliškas aktyvumas ir racionalumas buvo priešybė platoniskajam kontempliatyvumo išsklaidai rytuose. Iš šių skirtingų mokyklų Šalkauskis, stengdamasis išlikti ištikimas savo dvasiniam mokytojui Slovjovui ir jį sužavėjusiam savo minties griežtumu ir tikslumu Tomui Akviniečiui, kūrė sintetinę filosofiją, kuri savo turiniu pasižymėjo minties ir gyvenimo platumu, o savo forma – racionalumu ir teoriniu nuoseklumu.

Šalkauskio filosofijoje dažnai iškyla Vakarų ir Rytų sąvokos, kurios pasitelkiamos įvardinti skirtingus filosofines paradigmas. Visgi, tai, kaip S. Yla pastebi, yra įvardijimas priešybių, kurias turi tapti apjungtos sintezė: „Tikrumoje Rytų ir Vakarų įvardis Šalkauskio minčiai nėra esmiškas. Esmiškas yra kitas dalykas, būtent — gyvenimo priešybių derinys. Rytai ir Vakarai tėra tik priešybių įvaizdis, kurį Šalkauskiui gal per stipriai buvo įtaigojęs prancūzų mintytojas Ernestas Heilo. Pagrindinė problema šiame lietuviškosios sintezės uždavinyje yra priešybių, kaip tokių, derinimas“ (Yla, 1959). Šios priešybės dažniausiai yra nuorodos į platoniškąją ir aristoteliškąją filosofijos tradicijas, kurias Šalkauskis bando jungti, tačiau tai kartu pasaulio ir tikrovės pažinimo pagrindo paiešką jungiant sintezės būdu Rytus ir Vakarus.

S. Yla interpretuodamas Šalkauskio Rytų ir Vakarų sąvokas bando atskleisti kultūrinius skirtumus, kuriuos įvardina Šalkauskis: „Vartodamas Rytų ir Vakarų sąvokas, Šalkauskis turėjo galvoje pačių priešybių santykį. Rytų dvasia, pasak jo, yra daugiau pasyvi, o Vakarų —daugiau aktyvi. Rytams daugiau sava intuicija, nuojauta, o Vakarams – realizmas, išskaičiavimas. Rytiečiai suvokia tiesą daugiau vaizdiniu būdu, o vakariečiai —sąvokiniu, idėjiniu. Rytai gyvena daugiau instinktu, fantazija, o Vakarai — daugiau protu ir valia. Rytų žmogus gamtą pergyvena, o Vakarų — daugiau tyrinėja. Rytų gyvenimas nešamas lyg kokio gaivalingumo, o Vakarų — tvarkomas, organizuojamas“ (Yla, 1959).

Šalkauskio sintezės projektas suderinti priešingus pradus, primena Aristotelio dorybių sampratą. Aristotelis savo kūrinyje „Nikomacho etika“ teigia, kad reikia elgtis pagal teisingą proto sprendimą, teisingą dalykų suvokimą, o tai turi būti pagrindu kalbėti apie veikimą gyvenime (Aristotelis, 1990, 86). Praktinio gyvenimo nuostatos turi remtis teisingu proto sprendimu. Šalkauskio filosofinis projektas, kuris yra nukreiptas į gyvenimą, remiasi šia Aristotelio mintimi,

kadangi Šalkauskis yra ne metafizikas, o gyvenimo filosofas. Todėl veikimas gyvenime remiasi nuostata, kuri paremta proto pažinimu ir valios pasirinkimu, kuris peržengia kraštutinumus. Žinoma, Aristotelis nekalba apie dorybę, kaip apie sintezę tarp dviejų kraštutinumų, tačiau pati įžvalga, kad teisingas veikimas yra tarpe dviejų priešybių, yra tai, ką galima atpažinti Šalkauskio mąstyme. Tai pastanga atlikti sintetinį veiksmą konceptualioje sistemoje. Žmogus, Šalkauskio požiūriu, yra tarp materialumo ir dvasiškumo, žmogus yra tarsi jungiamoji grandis tarp šių polių, tarp realinės ir idealinės tvarkos. Todėl galima sakyti, kad Šalkauskis Aristotelio vidurio kelią perkelia į tiesos ir teorijos sritį papildydamas jį sintezės veiksmu. Šalkauskis siekia ne sujungti priešybes, bet atrasti skirtinguose poliuose susikirtimo tašką, atrasti balansą, kuris apsaugo nuo tiesos atmetimo ir nukrypimo į kraštutinumą. Tai atskleidžia jo selektyvią nuostatą tiesai, kiekviena tiesa negali būti atmetama, tačiau turi būti ieškomas balansas tarp priešybių.

Šalkauskis sinteze laikė ne tik teoriniu uždaviniu filosofijai, tačiau ir kultūriniu būtinumu lietuviškajai kultūrai: „Tautinės civilizacijos problema Lietuvoje savo esme yra derinimas priešingų, bet niekada ne prieštaringų Rytų ir Vakarų pradų“ (Yla, 1959). Arūnas Sverdiolas siūlo į Šalkauskio Rytų ir Vakarų sintezės idėją žiūrėti kaip į naujos universalios kultūrinės formos kūrimą išlaikant dvi kultūrinės tradicijas kaip pagrindą kultūriniam universalizmui (Sverdiolas, 2012, 340). Pats Šalkauskis kultūrinę sintezę laiko lietuviškosios kultūros kūrimo prigimtiniu uždaviniu: „Dabar žinome, kiek kainavo Lietuvai praeities skoliniai iš rusų ir lenkų civilizacijų. Kad ir kokie sunkūs buvo padariniai, tačiau lietuviai nenorėjo išsižadėti nė menkiausio laimėjimo <...>. [K]iekvieno susipratusio ir apsišvietusio lietuvio, išaugusio daugeliu atvejų rusų ir lenkų kultūrų terpėje, pareiga stengtis atsikratyti svetimų formų, bet neatmetant to, kas šiose kultūrose universalu ir pozityvu. Kitais žodžiais tariant, įvairūs rusų ir lenkų kultūrų elementai turi būti lietuvių sulydyti į vieną organišką visumą, o paskui įtraukti į tautinę sintezę“ (Šalkauskis, apud. Sverdiolas, 2020, 13). Rusų ir lenkų civilizacijos per skirtingas tikėjimo tradicijas darė įtaką lietuviškajai kultūrai. Per rusų civilizaciją mus veikė stačiatikių tikėjimas, kuris yra bizantiškosios civilizacijos palikimas. Bizantiškajai tradicijai didelės įtakos turėjo Augustinas, o per jį ir Platonas. Tuo tarpu per lenkiškąją kultūrą Lietuvai įtaką darė katalikiškoji tradicija su Tomu Akviniečiu priešakyje, kuris buvo aristotelinės mokyklos mąstytojas.

Taigi, Stasio Šalkauskio sintezės metodas, kurį jis plačiai naudojo savo filosofijoje, buvo intelektualinė pastanga išlikti pirmiausia ištikimam tiesai. A. Sverdiolas Šalkauskio sintezę įvardija kaip spekulatyvaus mąstymo sąvoką, kurioje kondensuojasi reiškiniai ir patyrimai (Sverdiolas, 2020, 15). Sintezė Šalkauskio filosofijoje pasirodo kaip tinkama intelektualinė nuostata išsaugoti tiesą, kuri gali būti naudojama skirtingose filosofinėse mokyklose.

A. Maceina taikliai įvardija, kad: „Šalkauskis nebebuvo grynas platonikas, kaip pirmajame savo studijų tarpsnyje. Tačiau jis nepasidarė nė grynas tomistas. Jo akademinių studijų eiga sukūrė iš jo savotiškai sintetinį dvasios tipą, kuriame platonizmas susijungia su aristotelizmu, rytietiškas pasaulis padavė ranką Vakarams, kad tuo būdu atskleistų lietuviškai minčiai visas žmogiškosios prigimties platybes ir neleistų lietuviškajam žvilgsniui užsidaryt nuo bet kokios pozityvios kultūrinės apraiškos. [...]. Pažinęs Rytų ir Vakarų pasaulius geriausiuose jų pavidaluose, jis negalėjo pasilikti tam sintetiniam pažinimui neutralus. Jis juo apsupo savo dvasią; jis padarė jį savo minties forma; jis reiškė jį visuose savo darbuose. Šalkauskio idėjinis palikimas yra ištikimas jo studijų vaisius“ (Maceina, 1954, 15). Šioje tikrovėje žmogaus prigimtinis, kultūrinis, religinis gyvenimas esti tarp priešybių, jos laiduoja gyvenimo dinamiškumą, gyvenimo įvairumą, o mokėjimas derinti priešybes yra didžiausias Šalkauskio uždavinys. Šalkauskis sintezę laikė ypač reikalingą dinaminei filosofijos pusei. O tai reiškia, kad Šalkauskis dinaminę sintezę suprato kaip mąstymą dabarties perspektyvoje arba, kaip Sverdiolas įvardija, – *post-pobūdis* (Sverdiolas, 2020, 23). Sinteze visuomet yra reakcija į kultūros ir tradicijos heterogeniškumą ir konfliktiškumą. Būtent sintezė ir yra konfliktiškumo įveika pakylant į tiesos plotmę.

Sverdiolas pastebi, kad Šalkauskis susilaukė kritikos iš Algirdo Juliaus Geimo dėl sintetinės kultūros projekto, kadangi sintezei yra būdingas *post* būvis, sintezė įmanoma tik retrospektyviai žvelgiant į praeitį. Todėl tautinė kultūra yra rezultatas, bet ne metodas ar į ateitį nukreiptas projektas. Sverdiolas pabrėžia Greimo išvadą – kultūros projektavimas yra neįmanomas. Visgi Greimui buvo svarbi Šalkauskio mintis apie partikuliarios / vietinės ir visuotinės / universalios kultūrų santykį. Šalkauskio siūlymas – Rytų ir Vakarų sintezė, o Greimas siūlo dalyvauti Vakaruose, europietiškuose, kuris yra internacionali civilizacija. Galima sakyti, kad Šalkauskio ir Geimo požiūriai į lietuvių tautos padėti visuotinės kultūros kontekste išsiskiria. Šalkauskiui galima priskirti tautacentriškumą, Lietuvą suvokiant vidury tarp Rytų ir Vakarų, o Greimui būdingas pakraščio požiūris, kad Lietuva esti Vakarų civilizacijos pakraštyje. Greimas siūlo translietuviškumą, kaip siekį lietuvių kūrėjams. Translietuviškumas yra tautinės formos ir tautinio standarto įveikimas bei dalyvavimas transnaconaliniame, europietiškuose, universaliame standarte. Tai dvigubo standarto įveikimas ir pakilimas į aukštesnį kultūros lygį. Iš to galima matyti skirtumą tarp Šalkauskio sintezės ir Greimo dalyvavimo projektų lietuviškai kultūrai. Galima svarstyti apie šių laikų tendenciją lietuviškąją kultūrą tapatinti su Vakaraais, su Šiaurės Europa, tuo pačiu išpažinti savo brolybę su Rytų Europos šalimis, visa tai rodo tam tikrą kultūrinę pastangą ir tautinę savivoką. Kai gebame ne tik vytis vakarietišką kultūrą, bet ir atpažinti savos kultūros vertingumą, rodo kartu ir Greimo pasiūlytą dalyvavimo / vijimosi kultūros išsipildymą, bet kartu ir Šalkauskio keltą kultūrinės sintezės projekto išsipildymą. Lokali kultūra nebūna pakraštyje, bet visuomet esanti supama kitų kultūrų. Taigi,

kultūrinis dalyvavimas yra daugiakryptis. Galima teigti, kad Šalkauskio ir Greimo lietuviškosios kultūros projektai konceptualiai papildo vienas kitą, kadangi tautos kultūrinis dalyvavimas universaliame turinyje yra negalimas, bet jungimosi su jau turimu turiniu, taip pat ir sintezė, visada numato idealą kaip siektiną sintezės išdavą.

2.3. Hylemorfizmo reikšmė

Šalkauskio kultūros projekte sintezės samprata buvo glaudžiai susijusi su aristotelizmo hylemorfizmu. Universalus turinys visada yra pasiekiamas dialektikos arba sintezės būdu, tačiau jis taip pat visada yra tam tikroje formoje. Universalus kultūros turinys, pasak Šalkauskio, visada pasirodo lokaliaios kultūros forma.

Aristotelis padėjo pagrindus tikrajai filosofijai. Jis susintetino ir susistemino Platono ir kitų mąstytojų nuveiktą proto darbą pažinti realybę. Teisingai Sokratas sakė, kad pirminiai proto objektai yra dalykų esmės, taip pat teisingai Platonas sakė, kad konkrečių dalykų esmės yra abstrahuotos iš konkrečių individų, ir galiausiai Aristotelis išbaigė šį graikiškąjį proto santykį su realybe tuo, kad šios esmės kaip universalijos egzistuoja prote, protas ištraukia iš individualių esinių universalias esmes. Aristotelis individualius objektus ištraukia iš šešėlio ir parodo jų realumą per dalyvavimą individualizuotos materijos universalioje formoje, kuri gali būti pažini. Aristotelis davė pagrindą psichologijai (svarstymams apie sielą) atmesdamas platoniskąjį dualizmą. Žmogus yra substancialus esinys, kuris yra formos ir materijos individualus junginys. Šioje mąstymo tradicijoje esti ir Šalkauskis mąstydamas tiek apie kultūrą, tiek apie žmogų.

Turinio kategoriją Šalkauskis aptaria naudodamasis aristotelinėmis-tomistinėmis transcendentalijų sąvokomis: gėris, tiesa, grožis. Tai yra universalios turinio, būties pasireiškimo būdai. Taigi, per tautinę lytį/formą yra siekiama įkūnyti tai kas gera, gražu ar teisinga: „Svarbu tai, kad vadinamųjų amžinųjų vertybių ar transcendentalijų turinio Šalkauskis netapatindavo su vienomis ar kitomis konkretybėmis, bent jau iš principo. Mėginant vienaip ar kitaip konkretinti šiuos idealus, keliant normatyvinius reikalavimus, kūryba taptų tezinė, taikomoji, ideologinė ir prarastų jai esmišką sąsają su neapibrėžtimi, laisve ir vaizduote. Galima sakyti, kad tiesa, gėris ir grožis – netgi ne idealai, o pačios idealybės matmuo, vienu ar kitu tiesų, gėrybių ir grožybių galimybės sąlygos. Tikrai tokios bendriausios abstrakcijos gali motyvuoti visiškai individualią, autentišką, originalią kūrybą“ (Sverdiolas, 2020, 18). Idealybė be individualios formos lieka abstrakcija, todėl kultūros objektas visada turi tautinės kultūros formą. Idealybei suteikiant individualią formą ji tampa kultūrinio lauko integrali dalis, taigi ji nebelieka svetima, tačiau tampa tautinio kultūros turinio dalimi, taip ji papildydamas, praplėsdamas ir universalizuodamas. Kaip pavyzdys galėtų būti, kai išverstas tekstas tampa lokaliaios kultūros dalimi, Platonas ar Šekspyras tampa suprantamas, interpretuojamas, jų tekstai nebėra svetimi, tačiau Platono apmąstytos idėjos tampa apmąstomos lokaliajoje kultūroje.

Kultūros forma yra raiškos būdas, bet ne tikslas. Kultūros forma visada yra konkreti ir individuali, tačiau turinys – universalus. Ši formos ir materijos skirtis Šalkauskio filosofijoje turi

didelės reikšmės, kadangi tai konceptualiniai įrankiai pažinti siektiną universalų turinį per kultūrinį veiksmą. Universalus turinys pasirodo kaip norma (tai, kas privalo būti) ir gėris: „Kai sakoma, kad žmogaus veikmė apipavidalinama veikiamąjį objektą lytimi, arba forma, kalbama apie formalinę priežastį, kuri yra tai, ko dėlei esybė yra tai, kuo ji yra. Pagaliau kai sakoma, kad toji lytis turi atitikti aukštesnei idėjai, nurodoma siekiamoji priežastis, kuri yra tai, ko dėlei esybė yra vykdoma, arba realizuojama“ (Šalkauskis, 1990, 191).

Šalkauskio filosofijoje individualumas, kuris ribotam protui yra racionalių mąstymų neišsemiamas, pasirodo kaip raiškos būdas. Šis individuacijos principas yra galiojantis tiek tautai, tiek individui. Todėl Sverdiolas pastebi, kad „Vakarų metafizikoje mažų mažiausia nuo Platono ir Aristotelio buvo aišku tai, ką Viduramžių filosofija išdėstė posakiu *individuum est ineffabile*, „individas yra nesučiuopiamas“. Individualumas nepažinūs teoriškai, nesučiuopiamas racionali klasikinės filosofijos kalba, kitaip sakant, bendromis sąvokomis“ (Sverdiolas, 2020, 18-19). Ši įžvalga parodo aristotelinės hylemorfizmo sunkumą pažinti individą, tačiau tai yra dėl to, kad bet kokia substancija yra materijos ir formos junginys, kur materija suteikia formai individualumo, o forma materijai universalumo. Anot Jhono Lloydo Ackrillo, pats Aristotelis laikosi nuomonės, kad individo tapatumą užtikrina forma, pavidalas, tai kas yra esmiška, o ne medžiagiškumas arba tai, kas nepriskiriama esmiškumui (Ackrill, 1994, 190). Kadangi protu pažindami daiktus siekiame atpažinti jų esmes, iš individualaus daikto išskiriame jame esančią universalią formą. Todėl konceptualiai individualaus daikto pažinti negalime, nes suformuota prote sąvoka kyla iš universalios formos. Tačiau čia derėtų paminėti, kad Šalkauskiui būtent ir svarbus universalumo aspektas hylemorfizme. Šalkauskis yra nuoseklus aristotelininkas, kadangi formos ir materijos kategorijos įgalina kalbėti apie universalumą.

3. Logokratija

Šalkauskis pasaulėžiūros kertiniu branduoliu laiko logokratijos principą, kurio centre stovi religinis pagrindas. Logokratija yra siektinas minties ir gyvenimo derinys: „Kalbėdamas apie minties ir gyvenimo derinį, Šalkauskis sako: „Gyvenimas ir mintis yra nuolatinio veikimosi būvyje, ir todėl vienas kitą sąlygoja ir vienas kitą formuoja... Gyvenimo ir minties sąveika tik tada tegali atitikti tiesą, kai gyvenimas yra tobulos tiesos įsikūnijimo išraiška“, be to, kai „mintis nustoja savo abstraktumo, gyvenimas savo ir-racionalumo“ (Šalkauskis, apud. Yla, 1959). Katalikiškos pasaulėžiūros, kuri suprantama ne tik kaip teologija, tačiau apimanti gyvenimą visa apimtimi, pagrindas, visgi, yra religija. Šalkauskis krikščioniškajai religijai teikia privilegijuotą reikšmę, todėl, kad jo supratimu, tai nėra tik abstrakti teologija, bet realus tikėjimo įsikūnijimas, kuris realiai dalyvauja istorijoje. Katalikiškosios pasaulėžiūros branduolys nėra paremtas tik teoriniu pagrindu, tačiau teoriniu ir praktiniu funkcionavimu istorijoje. Todėl ir gyvenimo samprata nėra atremta tik į teorinį pagrindą, bet į teoriją, kuri yra praktiška, ir į praktiką, kuri yra racionali. Būtent toks dogminis branduolys esti katalikiškosios pasaulėžiūros centre – Logos, įsikūnijęs Žodis: „Katalikiškosios pasaulėžiūros esminis ir amžinas branduolys yra dogminė doktrina, kurios centre stovi dieviškojo Žodžio, t. y. nelygstamosios Tiesos įsikūnijimas. Čia nėra tos prarajos, kuri paprastai skiria atsietą mintį ir realų gyvenimą, nes čia gyvenimas pasidarė tikras ir tiesa – gyvenimiška“ (Šalkauskis, 1954, 39).

Šalkauskis tobulą minties ir gyvenimo derinį laiko įmanoma tik krikščioniškoje pasaulėžiūroje, kadangi būtent krikščionybės dogminis pagrindas yra įsikūnijęs Žodis – Kristus. Kristus yra laikomas tobulu gyvenimo ir minties derinys pavyzdžiu. „Turėdamas šį idealą prieš akis, jis ir pačią derinio kryptį vadina logokratijos vardu. Atseit, Logos — Žodis — Kristus yra tas pavyzdys, bent krikščionims, pagal kurį siekiama šio didžiojo derinio. Logokratijos kryptis, pagal Šalkauskį, kaip tiksliai išreiškiama visoje krikščioniškoje pasaulėžiūroje“ (Yla, 1959). Šalkauskiui katalikiškoji pasaulėžiūra yra ne politinė ideologija, bet tobulas minties ir gyvenimo projektas, kuris yra išsipildęs Kristaus asmenyje. Šioje pasaulėžiūroje dalyvauja visos tautos, kadangi tai iškyla kaip universalus uždavinys, bendras visiems žmonėms. Tautinis dėmuo yra tarsi forma katalikiškam turiniui. Per šį bendrą turinį kiekvienas žmogus ir tauta dalyvauja bendražmogiškame idealų siekime. Todėl katalikiška pasaulėžiūra yra universali, nes joje gali dalyvauti kiekvienas savo skirtingomis tautinėmis lytimis.

Šalkauskis veikale „Ateitininkų ideologija“ kelia klausimą, kas turi pirmumą – ar mintis, ar gyvenimas. Kitais žodžiais tariant, – ar mintis formuoja gyvenimą, ar gyvenimas formuoja mintį (Šalkauskis, 1954, 37). Šalkauskis iš karto pastebi, kad tokia klausimo formuluotė siūlo du ydingus kraštutinius: ideokratija ir zookratija. Visgi, Šalkauskis tvirtina, kad reikalingas vidurio kelias. Šie

kraštutinumai neišsemia to, ką matome gyvenime, kadangi mintis ir gyvenimas yra nuolatinėje sąveikoje, turi vienas kitam daryti įtaką. Šis santykis nėra vienakryptis. Gyvenimas yra tobulai išpildytas kai mintis nėra atitrūkusi nuo realybės, o gyvenimas nebūna atskirai nuo minties. Šalkauskis būtent šio klausimo šviesoje pasiūlo logokratijos sampratą, kuri išsipildo tobulu tiesos pavidalu. Mintis ir gyvenimas yra darnoje, mintis atitinka gyvenimą ir gyvenimas išpildo mintį. Logokratija yra vidurio kelias tarp ideokratijos, kai tik idėjos formuoja gyvenimą nesiskaitant su gyvenimo reliatyvumu, ir zookratijos, kai mąstymas yra įtakotos gyvenimo ir nesiskaitoma su įžvelgiamos siekiamybės įgyvendinimu. Logokratija tobulai susintetina ideokratijos ir zookratijos kraštutinumus – mintis nėra abstrakti, o gyvenimas nėra iracionalus. Tokios pažiūros pavyzdys Šalkauskiui yra katalikiškoji pasaulėžiūra. Tokioje pasaulėžiūroje mintis yra kiekvieno kūrinio pirmavaizdis, kuris organiškai skleidžiasi gyvenime. Minties ir gyvenimo tobulumo sąlyga yra minties ir gyvenimo darna. „Logokratija yra realus dieviškosios idėjos viešpatavimas pasaulyje“ (Šalkauskis, 1954, 39).

Teorija ir praktika yra priešybės, kurios tobulu atveju yra suderinamos, kai praktika remiasi teorija ir teorija skaitosi su praktika. Šalkauskis logokratijos koncepcijoje išryškina idealizmo ir realizmo dėmenis kaip būtinus minties ir gyvenimo dermei. Mintis yra idėjinis dėmuo, o gyvenimas – realus, todėl reikalinga gyvenimo realizmo ir minties idealizmo sintezė. Šios priešybės taip pat yra sintezės objektai, kurie reikalingi ne tik teoriniam, bet praktiniam žmogiško veikimo įgyvendinimui, todėl S. Yla teisingai pastebi, kad „Kituose veikaluose iš tikro Šalkauskis šių priešybinių pradų nebevadina Rytų ir Vakarų pradais. Jis kalba stačiai apie idealizmo ir realizmo derinį, apie principus ir pareigas, prigimtį ir kultūrą, kultūrą ir religiją, krikščionybę ir tautybę ir t.t. Pagrindinis Šalkauskio sintezės objektas, kuriame sueina daugelis priešybių, buvo gyvenimo ir minties derinimas“ (Yla, 1959).

Šalkauskis formuluodamos logokratijos idėją randa jos įgyvendinimo potencialą katalikiškoje pasaulėžiūroje. Būtent katalikiškoje pasaulėžiūroje pasirodo galimos sintezės gylis. „Panašiai derinamas idealizmas ir realizmas. Idealizmas priklauso nuo tikslo ir principų, kuriuos nustato idėjos. Realizmas priklauso nuo uždavinių ir priemonių. Idealizmo neįkūnysi be realizmo, ir atvirkščiai. „Veiksmas, — sako Šalkauskis, — negali būti tobulas, jei nėra vieno ar kito“ (Šalkauskis, apud. Yla, 1959). Taigi logokratijos idėja yra vienas iš pamatinių principų, kuri veikia Šalkauskio formuojamoje gyvenimo filosofijoje.

3.2. Gyvenimo filosofija

Šalkauskis išskiria, kad kiekvienas gyvenimo lygmuo reiškiasi trimis skirtingais būdais: teoriškai, praktiškai ir estetiškai. Tai reiškia, kad kiekvienas gyvenimo laipsnis gali būti pažintas, jame galima veikti ir kiekvienu laipsniu galima grožėtis. Šalkauskis derina statinį dalykų pažinimą su dinaminiu veiklumu ir kontempliacija. Todėl žmogaus prigimtis dalyvaudama gyvenime yra glaudžiai susieta su tiesa, gėriu ir grožiu.

Antanas Maceina sako, kad kiekvienas filosofas mąsto apie būtį, tačiau kiekvienas pasirenka skirtingas prieigas ir svarstymo būdus, vieni būtį svarsto savyje, kiti ją nagrinėja pažinimo atžvilgiu, tretį – per jos modusus ir buvimo būdus. Šalkauskiui būtis pirmiausia pasirodo kaip gyvenimas. Maceina pastebi, nors Šalkauskis buvo tomistas, visgi nebuvo grynas metafizikas, kadangi būtis jam atsiskleidžia kaip gyvenimas: „Jis būtį suvokė ir ją nagrinėjo ne pažinimo, ne jos buvimo savyje, ne veikimo, bet gyvenimo atžvilgiu. Būtis stovėjo priešais jį gyvenimo pavidalu ir jam buvo atsiskleidusi, kaip gyvenimas. Todėl Šalkauskis nebuvo nei gnoseologas, nei metafizikas, nei etikas, bet *gyvenimo filosofas*, ir jo sukurta minties sistema buvo *gyvenimo filosofija*“ (Maceina, 1954, 20).

Gyvenimo filosofija Šalkauskio sistemoje nėra vokiškoji gyvybės filosofija (lebensphilosophie). Gyvenimas yra suprantamas plačiau nei gyvybė, tačiau gyvybė išsitenka gyvenime. Šalkauskiui gyvenimas apima ir gyvybę ir dvasią, kurios abi yra viena žmoguje. Taip pat gyvenimo samprata neapsiriboja tik žmogumi, bet apima ir tai, kas gyvenimą kuria ir teikia jam pavidalą. Todėl Šalkauskiui gyvenimas turi transcendentinės reikšmės, nes savyje apima ir Dievą, kaip veikėją žmogiškajame gyvenime. Nors žmogus Šalkauskio gyvenimo sampratoje yra centrinis apmąstymų objektas, tačiau gyvybė, dvasia ir Dievas yra tai, kas suteikia gyvenimui tam tikrus pavidalus ir modusus. Gyvenimo samprata Šalkauskio filosofijoje neapsiriboja tik žmogaus samprata, tačiau apima ir tai, kas yra žmogiškojo veikimo atrama ir yra mažiau už žmogų, t. y. gyvybę, ir tai, kas yra žmogiškojo veikimo tikslas ir peržengia žmogiškumą, t. y. Dievas. Taigi, gyvenimas Šalkauskio filosofijoje yra svarstomas ne substancine, tačiau prigimtaine prasme (prigimtis – esmė atžvilgiu veikimo), ne buvimo, bet teleologinio veikimo prasme.

Gyvenimo trinariškumas, t. y. prigimtis, gyvenimas ir Dievas, yra atsikartojantis Šalkauskio filosofijoje. Jo filosofinis projektas taip pat susideda iš trijų dalių, kurios yra reikšmingos gyvenimui – gamta, kultūra ir religija. Tai žmogiškojo veikimo laukas kuriame veikia žmogiškoji prigimtis. Maceina sako, kad „Gyvenimas Šalkauskiui nėra susiskaldęs. Jis yra vienas ir vientisas. Kiekvienas žemesnysis jo laipsnis tarnauja pagrindu aukštesniajam ir kiekvienas aukštesnysis pratęsia ir papildo žemesnįjį“ (Maceina, 1954, 24).

Šalkauskio gyvenimo samprata yra kylanti iš jo logokratijos ir pasaulėžiūros sampratų. Abu aspektai yra reikšmingi tuo, kad nekalba tik apie conceptualinę kasdienio žmogaus pažinimą, tačiau yra esmingai pedagogiški. Šalkauskis derina prigimtinių dalykų pažinimą su iš to kylančiomis normomis, kurios pasirodo kaip siektini idealai praktinėje žmogaus gyvenimo srityje. Šalkauskis derina teorinį žinojimą su praktiniu veikimu dėdamas juos abu į vieną organišką sistemą, kurio tikslas yra įsikūnijusi tiesa.

Katalikiška pasaulėžiūra yra Šalkauskio laikoma savo forma tinkamiausia gyvenimo ir minties dermei. Visgi, dogminis katalikiškosios pasaulėžiūros centras neišsemia visos pasaulėžiūros platumo. Pasak Šalkauskio, sudedamieji pasaulėžiūros sluoksniai, kurie telkiasi aplink dogminį centrą ir nėra religinės tiesos prigimtys, turi neprieštarauti dogminei tiesai. Šios specifinės žinijos turi tapti organiška visos pasaulėžiūros dalis. Šis pasaulėžiūros sluoksnis, kuris neprieštarauja dogminiam branduoliui, gali įgauti skirtingas formas, kadangi pasaulėžiūra apima žmogaus veikimą skirtingose gyvenimo situacijose. Faktiškai galime matyti, kad netobulas nuoseklumas gali vesti įvairiais keliais, kai pamatinės idėjos yra taikomos konkrečiuose pasaulėžiūros klausimuose. Todėl Šalkauskis teigdamas katalikiškosios teologijos pirmumą, filosofijai palieka didesnę laisvę mąstyti. Filosofija patenka į tą pasaulėžiūros sluoksnį, kuriame tenka išvesti dogminės tiesos taikymą konkrečiuose klausimuose. Filosofinėje tradicijoje matome, kad tarp krikščionių mąstytojų esti skirtingų nuomonių tam tikrais klausimais, tačiau jų mąstymo rezultatus ir filosofines sistemas galima įvardinti kaip neprieštaraujančias dogminiam branduoliui – neantikatalikiškos filosofijos. Panašų santykį su katalikiškosios pasaulėžiūros branduoliu Šalkauskis brėžia ir specialiesiems mokslams, kurie turėtų būti neantikatalikiški. Šie mokslai nėra išvedami iš teologijos, tačiau, jeigu jų išvados prieina prieštaraujančios pozicijos, vadinasi, jie išeina iš savo, kaip mokslo, kompetencijos ribų.

Taigi Šalkauskis sako, kad nėra išbaigtos ir visiems privalomos pilnutinės katalikiškosios pasaulėžiūros: „[...] nėra pilnos, smulkmenose atbaigtos, religinės pasaulėžiūros, kuri būtų privaloma katalikams visose savo dalyse ir dalelėse, nors pagrindiniai dogminiai religinės pasaulėžiūros pradai privalomi visiems katalikams“ (Šalkauskis, 1954, 41). Šalkauskis pateikia pasaulėžiūros struktūrą, kurios pirmajame laipsnyje turėtų būti autoritetingai paskelbtos religinės dogmos, antrajame sluoksnyje, atsižvelgiant į religijos autoritetą, moraliniai dalykai, o trečiajame laipsnyje sritys, kurios nėra tiesiogiai susijusios su dogminiu branduoliu ir yra neprieštaraujančios doktrinai. Pirmajame reikia išpažinti, antrajame suderinti, o trečiajame sluoksnyje neprieštarauti.

Nors pasaulėžiūros formavime dalyvauja tradicija, tačiau pilnai pasaulėžiūrą išbaigia ir suformuluoja individuali sąmonė. Todėl katalikiškoji pasaulėžiūra tėra tik individualus mąstymo rezultatas, nes jos dedamosios dalys yra išdava tradicijos. Todėl tikra katalikiška pasaulėžiūra yra sintezė tradicijos ir individualios sąmonės.

Šalkauskis kalbėdamas apie gyvenimo sampratą pabrėžia principo ir pareigos reikšmę, Šalkauskis principo sampratą apmąsto praktinio gyvenimo šviesoje, jis principą įvardija kaip praktinio veikimo pradą – *principium* (pradžią). Šalkauskis pateikia principo apibrėžimą: „[...] principas yra bendras proto teigimas, kuriuo nustatoma tai, kas privalo būti“ (Šalkauskis, 1954, 59). Kitaip tariant, principas yra proto atpažįstama tvarka, kuri turi būti įgyvendinta. Principas turi teleologinę prasmę, kadangi iškyla kaip praktinio veikimo tikslas, tikslo priežastis. Todėl tikslas kartu yra ir veikimo pradai. Joks sąmoningas veikimas negali būti be protu suvokiamo veikimo principo arba veikimo idėjos. Tai yra žmogiško veikimo galia, kuri skiriasi nuo gyvūniško arba instinktyvaus veikimo, veiksmas yra surištas su sąmonės suvokta universalia idėja. Tai, pasak Šalkauskio, yra laisvo veikimo bruožas, kai valia skaitosi su protu. Principas iš tiesų yra visuotinumai, jeigu jo supratimas atitinka prigimtą tvarką. Principo supratimas yra grynai tuomet, kai jis suprantamas bendriausia prasme, kai supratimas yra apvalytas nuo individualumo.

Principas nėra tikslas, tačiau veda į tikslą, o pareiga nėra uždavinys, bet priemonė uždaviniui įvykdyti. Šalkauskis kalbėdamas apie teoriją ir praktiką bando išvengti jų priešpriešos siūlydamas juos laikyti abu būtinus, tačiau išliekančiuose skirtinguose lygmenyse. Idealiu atveju teorija turi įsikūnyti praktikoje. Šalkauskio manymu, teorijos lygmenyje turėtų būti vadovaujamasi idealizmu, kuris yra teisingas principų ir tikslų supratimas keliant tikslus. Tuo tarpu realizmas yra praktinio lygmens nuostata, kuri apibrėžia ir formuoja veikimą, kaip uždavinį. Taigi idealizmas formuoja tikslus ir principus, o realizmas skaitydamasis su tikrove kelia uždavinius ir priemones tiems uždaviniams pasiekti.

Katalikiškoji pasaulėžiūra turi galią vienyti žmones, kadangi jai ištikimi žmonės yra priėmę tą patį dogminį branduolį, kuris yra bendrumo pagrindas. Bendri pasaulėžiūriniai pagrindai yra vienijantis veiksnys bendruomenei, kuri tam pagrindui yra įsipareigojusi. Katalikiškosios pasaulėžiūros atveju šis bendrumas yra taip pat ir su istorine bendruomene, šis bendrumas užtikrina organišką ir nuoseklų tradicijos perdavimą. Šis bendrumas yra tuo tvirtesnis, kuo bendrai išpažįstami pagrindai yra teisingesni, o, Šalkauskio nuomone, katalikiškosios pasaulėžiūros centre esti dieviškoji tiesa, kuri buvo apreikšta istorijoje, todėl ji turi didžiausią vienijamą galią. Taigi, ši vienybė esti ne tik dabartyje, bet yra išlaikoma ir su laiku nutolusiais žmonėmis. Dar daugiau, šis vienijantis bendrumas gilina ne tik konkretaus žmogaus, bet ir visos bendruomenės supratimą apie pamatines priežastis, taip pat ir kelia tikslus, kurie yra siekiami kartu, tokiu būdu bendruomenė yra darnioje veikloje.

Šalkauskiui katalikiškoji pasaulėžiūra yra universali ir bendražmogiška. Ji turi teigiamos reikšmės tautinėms bendruomenėms, kadangi tokiu būdu jos dalyvauja bendražmogiškoje bendruomenėje ir gali naudotis visiems bendrais dvasiniais ir kultūriniais laimėjimais. Universali

pasaulėžiūra į save įtraukia įvairias žmonių bendruomenes, kurios tampa ne izoliuotos, bet turinčios jungiamą veiksnių su kitomis tautinėmis bendruomenėmis. Taigi, universali, bendražmogiška pasaulėžiūra, kuri savo prigimtimi yra viršautinė, skatina bendrumą ir naikina ekskliuzivizmą. Pasaulėžiūrinis vienumas tautą asimiliuoja su pasauline bendruomene, kuri ją praturtina, tauta įgyja visuotinai reikšmingų pradų supratimą. „Universali pasaulėžiūra, kaip ir tikyba, plisdama, iš pradžios duoda, o paskui gauna. O tauta, įsijungianti į visuotinę ideologinę bendruomenę, iš pradžių gauna, o paskui duoda“ (Šalkauskis, 1990, 46).

Bendruomenės įsijungimas į visuotinę pasaulėžiūrą turtina intelektualiniais vaisiais, kurie buvo kultivuojami istorijoje ir per tradiciją perduodami. Tuo pačiu, įsijungimas į visuotinę bendruomenę kelia tai pačiai bendruomenei intelektualinius uždavinius. Katalikiškos pasaulėžiūros atveju uždaviniu tampa organiškasis tikėjimo ir žinojimo jungimas. „Jei iš vienos pusės tikėjimo tvarka negali būti apsaugota nepaisant proto tvarkos, tai iš antros pusės proto tvarka tik tada yra tikrai pagerbiama, kai tikėjimas lieka nepajudintas“ (Šalkauskis, 1990, 48). Katalikiška pasaulėžiūra horizontalia prasme pasižymi universalumu, o vertikalia prasme – darna (Šalkauskis, 1990, 50). Taigi, katalikiška pasaulėžiūra tiesiausiu keliu veda į visuotinę intelektualinę kultūrą (Šalkauskis, 1990, 51).

Išvados

Romanas Plečkaitis straipsnyje „Lietuviškojo pasaulio filosofiniai akiračiai amžių tėkmėje“ apžvelgdamas visą Lietuvos filosofijos istoriją moderniojo laikotarpio mąstytojus įvardina kultūros filosofais. Stasio Šalkauskio, Antano Maceinos ir Juozo Girniaus teoretizavimai yra priskiriami kultūriniam teizmui (Plečkaitis, 2007, 22). Visgi straipsnyje skirtas dėmesys Stasiui Šalkauskiui yra nusistovėjęs akademiniame terpėje. S. Šalkauskis dažniausiai įvardijamas kaip lietuviškos filosofijos terminijos tėvu, A. Maceinos mokytoju, scholastu ar neotomistu. Visgi, retai kas S. Šalkauskį įvardina kaip originalų ir novatorišką mąstytoją.

S. Šalkauskio originalumas ir mąstymo naujumas pasirodo tomistinio metodo pritaikyme naujai objektiniai sričiai – kultūrai. Amžinoji filosofija nėra tik teorija, nes savo mąstymo platumu apima gyvenimą visu platumu. Filosofija savo prigimtimi yra teorinis mokslas ir praktinės pasaulėžiūros pamatas, nes savo objektu laiko tikrovės visumą. Šia prasme filosofija yra pagrindo mokslas. Amžinajai filosofijai esmiškai priklauso būti sintetiškai, nes siekdama universalumo ji turi abstrahuotis nuo paskirbių. Pažinta tiesa universaliu pavidalu nelieka tik teorinio pobūdžio, tačiau turi tapti įgyvendinama gyvenime kaip siektina idealas. Todėl idėjinis matmuo turi būti dermėje su veikimu gyvenime. Taigi S. Šalkauskis filosofijos išsipildymą mato katalikiškoje pasaulėžiūroje, nes joje siektinu uždaviniu yra teisingos minties ir gyvenimo dermė.

Filosofijos reikšmė S. Šalkauskio filosofijoje pirmiausia aptariama žmogaus ir kultūros perspektyvoje. *Philosophia perennis* koncepcija S. Šalkauskio filosofijoje įgauna platesnį ir sistemiškesnį pavidalą. Kultūra savo apimtimi apima ne tik teorinio mokslo, tačiau ir praktinio veikimo sritį. Kadangi filosofija yra gyvenimo apraiška, tai amžinoji filosofija skleidžiasi tiek asmens gyvenime, tiek bendražmogiškoje intelektualinėje tradicijoje. S. Šalkauskis per kultūros perspektyvą apmąstydamas *philosophia perennis* sampratą susistemino jos elementus, kontūrus, orientyrus ir suformavo originalią amžinosios filosofijos koncepciją.

Literatūros sąrašas

1. Acrkill J. L. 1990. *Aristotelis*, vertė M. Adomėnas. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas.
2. Aristotelis. 1990. *Nikomacho etika*, Vilnius: Mintys. 61-273 p.
3. Augustinas A. 2001. *Apie laisvąjį sprendimą*, Kaišiadorys: Katalikų pasaulis.
4. Gilson. E. 1950. *The unity of philosophical experience*, New York: Charles Scribner's Sons.
5. Girnius J. 1993. S. Šalkausio asmuo, darbai, poveikis, Iš S. Šalkausio Raštų, T. 3.
6. Yla S. 1959. *Priešybių derintojas Stasys Šalkauskis*, Aidai nr. 8.
<https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=6755:pa&catid=403:15908&Itemid=456>[žiūrėta 2022-06-06]
7. Kuraitis P. 1990. *Tauta ir jos filosofija*, Chicago: Ateitis.
8. Maceina A. 1954. *Stasys Šalkauskis*, Iš *Ateitininkų ideologija*. 9-34 p.
9. Maritain J. 1975. *Protu ir tikėjimu*, Vertė A. Tomošaitis, S.J. Krikščionys gyvenime. Putnam. Immaculata Press.
10. Maritain J. *Progress and Philosophy*. < <https://maritain.nd.edu/jmc/etext/sampler3.htm> >
[žiūrėta 202-06-06]
11. Maritain J. 1947. *An Introduction to Philosophy*, New York: Sheed & Ward, Inc.
12. O'Meara, T. F., 2020. *Thomism*. Encyclopedia Britannica.
<<https://www.britannica.com/topic/Thomism>>. [žiūrėta 2022-06-06]
13. Plečkaitis R. 2007. *Lietuviškojo pasaulio filosofiniai akiračiai mažių tėkmėje*, *Problemos*, nr. 72, p. 9-24, Vlnius: Vilniaus universiteto leidykla.
14. Sverdiolas A. 1990. *Stasio Šalkausio filosofija*, Iš S. Šalkausio Raštų, T. 1.
15. Sverdiolas A. 2012. *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*, Vilnius: Apostrofa. 267-362 p.
16. Sverdiolas A. 2020. *Stasio Šalkausio lietuvių kultūros projektas*, *Darbai ir dienos*, nr. 74.
<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2020~1611777187890/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2022-06-06]
17. Šalkauskis S. 1954. *Ateitininkų ideologija*, N. Per. Putnam. Seserų spaustuvės.
18. Šalkauskis S. 1990. *Filosofija ir mūsų gyvenimas, Raštai, T. 1*, Vilnius: Mintys.
19. Šalkauskis S. 1990. *Filosofijos mokslo ypatybės, Raštai, T. 1*, Vilnius: Mintys.
20. Šalkauskis S. 1990. *Pasaulėžiūra ir filosofija, Raštai, T. 1*, Vilnius: Mintys.
21. Šalkauskis S. 1990. *Kultūros filosofija, Raštai, T. 1*, Vilnius: Mintys.
22. Šalkauskis S. 1993. *Vladimiro Solovjovo filosofija, Raštai, T. 3*, Vilnius: Mintys.
23. Šalkauskis S. 1993. *Laiško Antaninai Šalkauskienei fragmentas, Raštai, T. 3*, Vilnius: Mintys.

24. Šalkauskis S. 2005. *Logika, Raštai, T. 8*, Vilnius: Mintys